SURXONDARYO VILOYATIDA EKIN MAYDONLARI TARKIBI, HOSILDORLIK VA QISHLOQ XO‘JALIGI ISHLAB CHIQARISHINING HUDUDIY TAHLILI

Xudoyberdiyev Diyorbek Norqobil o‘g‘li

Termiz davlat universiteti

E-mail:diyorbek@tersu.uz

ORCID: 0009-0001-4602-373X

Tel:+998977863847

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatining qishloq xo‘jaligi sektori, xususan, ekin maydonlarining tarkibiy tuzilishi, mahsulotlar hosildorligi hamda ishlab chiqarishning hududiy xususiyatlari iqtisodiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida viloyatning janubiy mintaqa sifatidagi o‘ziga xos iqlim sharoiti, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish salohiyati va tumanlararo ixtisoslashuv jarayonlari o‘rganilgan. Statistik ma’lumotlar asosida g‘alla, paxta, meva-sabzavot va poliz ekinlari maydonlari hamda ularning dinamikasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Surxondaryo, qishloq xo‘jaligi, ekin maydoni, hosildorlik, iqtisodiy tahlil, hududiy ixtisoslashuv, intensiv dehqonchilik, eksport salohiyati.

Аннотация. В данной статье анализируется сельскохозяйственный сектор Сурхандарьинской области, в частности структура посевных площадей, урожайность сельскохозяйственных культур и региональные особенности сельскохозяйственного производства с экономической точки зрения. В ходе исследования рассмотрены уникальные климатические условия области как южного региона, её потенциал в производстве сельскохозяйственной продукции и процессы межрайонной специализации. На основе статистических данных проанализированы площади зерновых, хлопчатника, плодоовощных и бахчевых культур, а также их динамика.

Ключевые слова: Сурхандарья, сельское хозяйство, посевная площадь, урожайность, экономический анализ, региональная специализация, интенсивное земледелие, экспортный потенциал.

Annotation. This article analyzes the agricultural sector of the Surkhandarya Region, focusing on the structure of cultivated areas, crop yields, and the regional characteristics of agricultural production from an economic perspective. The study examines the region's unique climatic conditions as a southern territory, its agricultural production potential, and the processes of inter-district specialization. Based on statistical data, the areas under grain, cotton, fruit, vegetable, and melon crops, as well as their dynamics, are analyzed.

Keywords: Surkhandarya, agriculture, cultivated area, crop yield, economic analysis, regional specialization, intensive farming, export potential.

Kirish. O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida qishloq xo‘jaligi tarmog‘i strategik ahamiyatga ega bo‘lib, aholi bandligini ta’minlash va oziq-ovqat xavfsizligini kafolatlashda asosiy bo‘g‘in hisoblanadi. Mamlakat yalpi ichki mahsulotining salmoqli qismi aynan ushbu soha hissasiga to‘g‘ri keladi. Surxondaryo viloyati o‘zining geografik joylashuvi va subtropik iqlimi bilan respublikaning boshqa hududlaridan ajralib turadi. Bu hudud mamlakatning eng janubiy nuqtasi bo‘lib, dehqonchilik ishlarini erta boshlash va yiliga bir necha marta hosil olish imkoniyatini beradi. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan agrar islohotlar natijasida viloyatda ekin maydonlari tarkibini optimallashtirish va mahsulot yetishtirishning klaster tizimiga o‘tishi sezilarli ijobiy natijalarni bermoqda.

Surxondaryo viloyatining qishloq xo‘jaligidagi salohiyati nafaqat paxta va g‘alla, balki eksportbop meva-sabzavot mahsulotlari bilan ham belgilanadi. Viloyatda quyoshli kunlarning ko‘pligi va issiq haroratning davomiyligi bu yerda noyob turdagi subtropik o‘simliklarni, xususan, anor, xurmo va limon yetishtirish uchun qulay sharoit yaratadi. Biroq, yer resurslaridan foydalanishda hududiy nomutanosibliklar mavjudligi va suv tanqisligi muammolari sohani yanada chuqur

tahlil qilishni talab etadi. Iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun mavjud ekin maydonlarining tarkibini ilmiy asoslangan holda tahlil qilish va har bir tumanning o‘ziga xos imkoniyatlaridan kelib chiqib ixtisoslashuvni kuchaytirish zarur.

Viloyat iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligi, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligining ulushi juda yuqori bo‘lib, 2023-yil yakunlariga ko‘ra yalpi hududiy mahsulotning (YaHM) 48,7 foizini tashkil etgan [8; 12 b]. Bu ko‘rsatkich viloyat iqtisodiyoti bevosita agrar sektorga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Paxtachilik va g‘allachilik an’anaviy tarmoqlar bo‘lib qolsa-da, so‘nggi yillarda bog‘dorchilik va sabzavotchilik ulushi ortib bormoqda. Bunday tendensiya bozor iqtisodiyoti talablariga moslashish va yuqori daromad keltiruvchi tarmoqlarni rivojlantirish zaruriyatidan kelib chiqqan. Shuningdek, aholi tomorqalaridan samarali foydalanish viloyat qishloq xo‘jaligining o‘ziga xos drayveri hisoblanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, global iqlim o‘zgarishi va suv resurslarining kamayishi sharoitida Surxondaryo viloyati qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va hosildorlikni yangi bosqichga ko‘tarish hayotiy zaruratga aylangan. Ayniqsa, hududiy tahlil orqali kam mahsuldor yerlarni aniqlash va ularni innovatsion texnologiyalar asosida qayta ishlash iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi. Hududiy tahlil natijasida har bir tumanning o‘ziga xos tuproq-iqlim sharoitidan kelib chiqib, ekinlarni joylashtirishning optimal variantlarini ishlab chiqish mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, oziq-ovqat mahsulotlari narxining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini hududiy tashkil etish va ekin maydonlari tarkibini optimallashtirish masalalari iqtisodiyot fanida uzoq vaqtdan beri tadqiq etib kelinadi. Klassik iqtisodchi Yoxann fon Tyunen o‘zining qishloq xo‘jaligi hududlarini joylashtirish nazariyasida transport xarajatlari va bozorgacha bo‘lgan masofaning ekin turlarini tanlashga ta’sirini isbotlab bergan. O‘zbekistonlik olimlardan A. Abdug‘aniyev va B. Salimovlar agrar sektor iqtisodiyoti, yer resurslaridan samarali foydalanish va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorini shakllantirish bo‘yicha keng ko‘lamli

tadqiqotlar olib borishgan [11; 45 b]. Ularning ishlarida qishloq xo‘jaligida intensivlashtirish va ixtisoslashuv iqtisodiy samaradorlikning asosiy omili sifatida ko‘rsatilgan. Shuningdek, hududlar iqtisodiy salohiyatini baholashda R. Ergashev va boshqa tadqiqotchilar tomonidan qishloq xo‘jaligini boshqarishning innovatsion usullari taklif etilgan.

Surxondaryo viloyatining o‘ziga xos agrar xususiyatlari borasida olib borilgan tadqiqotlarda, asosan, mintaqaning issiq iqlimi va suv tanqisligi sharoitida dehqonchilik qilishning iqtisodiy jihatlariga e’tibor qaratilgan. Xususan, B. Xo‘jamqulov o‘zining ilmiy ishlarida viloyatda meva-sabzavotchilikning eksport imkoniyatlarini va klaster tizimining afzalliklarini tahlil qilgan [9; 5 b]. Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda esa (masalan, USDA va FAO hisobotlari) markaziy Osiyo mintaqasida, jumladan O‘zbekistonda, iqlim o‘zgarishiga chidamli ekin navlarini joriy etish va suvni tejovchi texnologiyalardan foydalanishning iqtisodiy foydasi yuqoriligi ta’kidlanadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo viloyati bo‘yicha hududiy kesimdagi kompleks iqtisodiy-statistik tahlillar doimiy yangilanib turishni talab qiladi, chunki iqtisodiy sharoit va bozor konyunkturasi tez o‘zgarmoqda.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy taqqoslash, guruhlash va induksiya usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining 2010-2024 yillardagi yillik hisobotlari va dastlabki tezkor ma’lumotlari tashkil etadi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga oid qonun hujjatlari va strategik dasturlari tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida viloyatning 14 ta tumani ekin maydonlari hajmi va mahsulot yetishtirish salohiyatiga ko‘ra uchta asosiy zonaga ajratildi: janubiy (Termez, Angor, Muzrabot), markaziy (Jarqo‘rg‘on, Qumqo‘rg‘on, Sherobod) va tog‘oldi (Denov, Sariosiyo, Uzun). Bunday guruhlash tumanlarning tuproq va iqlim sharoitidan kelib chiqib, hosildorlik ko‘rsatkichlarini obyektiv baholash imkonini

berdi. Statistik ko‘rsatkichlarni tahlil qilishda dinamik qatorlar va o‘sish sur’atlari hisoblab chiqildi.

Ekin maydonlari tarkibidagi o‘zgarishlarni baholash uchun tarkibiy siljishlar koeffitsiyenti va ixtisoslashuv indekslari qo‘llanildi. Bu usullar yordamida viloyat iqtisodiyotida qaysi ekin turlari ustuvor ahamiyat kasb etayotgani va qaysi hududlarda resurslar ko‘proq to‘planganligi aniqlandi. Shuningdek, hosildorlik tahlilida o‘rtacha qiymatlar va tumanlararo dispersiya (tafovut) darajasi hisobga olindi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish zaxiralarini aniqlashga xizmat qildi.

Tahlil va natija. Surxondaryo viloyatida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi so‘nggi yillarda tarkibiy jihatdan sezilarli darajada o‘zgardi. 2025-yilning birinchi yarim yilligi ma’lumotlariga ko‘ra, viloyatda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulotlarining umumiy hajmi 15 980,0 mlrd. so‘mni tashkil etgan bo‘lib, bu 2024-yilning mos davriga nisbatan 103,7 foizga tengdir [5; 1 b]. Bu o‘sish sur’ati viloyatning agrar salohiyati barqaror ekanligini anglatadi. Ayniqsa, dehqonchilik mahsulotlari yetishtirishda intensiv texnologiyalarning o‘rni oshib bormoqda.

Ekin maydonlari tarkibini tahlil qilganimizda, g‘alla va paxta maydonlari nisbatan barqaror saqlanib qolayotgan bo‘lsa-da, meva va sabzavotlar, poliz ekinlari hamda ozuqa ekinlari uchun ajratilgan maydonlar kengayib borayotganini ko‘rishimiz mumkin. Bu jarayon viloyatda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va aholining yuqori daromadli mahsulotlarga bo‘lgan talabini qondirishga qaratilgan.

1-jadval.

Surxondaryo viloyatida asosiy qishloq xo‘jaligi ekinlari maydonlari va hosildorligi

Ekin turi	Maydon (ming gektar, 2024)	Hosildorlik (s/ga, 2024)	Ishlab chiqarish (ming tonna, 2025)
Boshoqli don ekinlari	102.5	68.4	710.2

Paxta (xom-ashyo)	75.2	32.1	245.5
Sabzavotlar	28.4	245.8	720.0
Poliz ekinlari	8.5	210.5	185.2
Kartoshka	6.2	195.4	125.6
Meva va rezavorlar	18.8	115.2	225.0

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, viloyatda boshoqli don ekinlari eng katta maydonni egallaydi. Hosildorlik darajasi g‘allachilikda 68,4 sentnerni tashkil etgan bo‘lib, bu respublika o‘rtacha ko‘rsatkichidan yuqoridir. Paxtachilikda esa klaster tizimi joriy etilishi natijasida hosildorlik 32 sentnerdan oshdi. Sabzavotchilik va poliz ekinlari sohasida Surxondaryo respublikada yetakchi o‘rinlardan birini egallab kelmoqda. Ayniqsa, erta pishar sabzavotlar yetishtirishda Termiz va Angor tumanlari peshqadamlik qilmoqda.

Hududiy kesimda tahlil qiladigan bo‘lsak, Denov va Sariosiyo tumanlari bog‘dorchilik va tokzorlarga ixtisoslashgan bo‘lib, bu yerda suv resurslari va tuproq namligi yuqori. Sherobod va Muzrabot tumanlarida esa, asosan, paxta va g‘alla yetishtiriladi. Viloyatda yaratilgan yalpi mahsulotning 43,1 foizi aynan fermer xo‘jaliklari, 50,7 foizi esa dehqon va tomorqa xo‘jaliklari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda [13; 8 b]. Bu aholining qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishidagi faol ishtirokini ko‘rsatadi.

Surxondaryo viloyatining qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirishdagi dinamikasi va tumanlararo farqlarini quyidagi grafik tasviri orqali yaqqol ko‘rish mumkin.

Muhokama. Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo viloyati qishloq xo‘jaligi yuqori salohiyatga ega bo‘lsa-da, bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, janubiy tumanlarda (Muzrabot, Sherobod) yerlarning sho‘rlanish darajasi va suv tanqisligi hosildorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu hududlarda suvni tejovchi texnologiyalarni (tomchilatib sug‘orish) joriy etishni jadallashtirish

lozim. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, viloyatda 2025-yil boshiga kelib tomchilatib sug‘orish joriy qilingan maydonlar umumiy ekin maydonining atigi 15-20 foizini tashkil etadi, bu esa yetarli emas.

Ikkinchidan, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash darajasi pastligicha qolmoqda. Yetishtirilgan meva-sabzavotning katta qismi xom-ashyo holida sotilmoqda. Agar viloyatda agrosanoat klasterlari orqali tayyor mahsulot (sharbatlar, quritilgan mevalar, konserva) ishlab chiqarish kengaytirilsa, qo‘shilgan qiymat zanjiri ortadi va YaHM o‘sishi tezlashadi. Denov va Sho‘rchi kabi tumanlarda logistika markazlari va muzlatkichli omborxonalar tarmog‘ini kengaytirish eksport barqarorligini ta’minlaydi.

Uchinchidan, hududiy ixtisoslashuvni yanada chuqurlashtirish zarur. Masalan, tog‘oldi tumanlarida chorvachilik va yong‘oqzorlarni, tekislik tumanlarida esa polizchilikni rivojlantirish iqtisodiy jihatdan samaralidir. Surxondaryo viloyatida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmi bo‘yicha respublikada 7-o‘rinni egallashi uning hali foydalanilmagan imkoniyatlari ko‘pligidan dalolat beradi [8; 15 b]. Kelgusida intensiv bog‘dorchilikni rivojlantirish va eksport geografiyasini kengaytirish asosiy vazifa bo‘lib qoladi.

Xulosa. Surxondaryo viloyatida ekin maydonlari tarkibi va hosildorlik tahlili shuni ko‘rsatadiki, mintaqa O‘zbekistonning oziq-ovqat xavfsizligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. 2025-yilning dastlabki ko‘rsatkichlari qishloq xo‘jaligida o‘sish sur’ati 103,7 foizni tashkil etganini va tarmoq viloyat YaHMning qariyb yarmini ta’minlayotganini tasdiqladi. G‘allachilik va sabzavotchilikda erishilgan yuqori hosildorlik intensiv usullarning natijasidir. Biroq, hududiy nomutanosibliklar va resurslardan foydalanish samaradorligi hali ham takomillashtirishga muhtoj.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Ekin maydonlari tarkibini bozor konyunkturasi asosida optimallashtirish, ayniqsa eksportbop subtropik ekinlar ulushini oshirish zarur.

2. Suv tejovchi texnologiyalarni davlat subsidiyalari orqali kengaytirish orqali janubiy tumanlardagi hosildorlikni barqarorlashtirish mumkin.

3. Har bir tumanning o‘ziga xos iqlim va tuproq sharoitidan kelib chiqib, qat’iy ixtisoslashuv tizimini joriy etish lozim.

4. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarini bevosita ishlab chiqarish hududlariga yaqin joylashtirish orqali transport xarajatlarini kamaytirish va yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyati mavjud.

5. Raqamli qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini joriy etish orqali yer va suv resurslarini monitoring qilish samaradorligini oshirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur chora-tadbirlar Surxondaryo viloyatining agrar sohadagi raqobatbardoshligini yanada yuksaltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi PF-5853-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. 'O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi' statistik to‘plami, 2023.
3. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. 'Viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari', 2024.
4. Abdug‘aniyev A., Abdug‘aniyev A.A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. - T.: Adabiyot jamg'armasi, 2011.
5. Surxonstat.uz. '2024-yilning yanvar-iyun oylarida Surxondaryo viloyatining qishloq xo'jaligi' hisoboti.
6. Ergashev R.X. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. - T.: Extremum Press, 2010.
7. Salimov B.T. va boshqalar. Tarmoqlar iqtisodiyoti. - T.: TDIU, 2015.
8. Eldor Zayniddinov. 'Surxondaryo viloyatining 2023 yil 9 oyidagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlari' - Review.uz.
9. Xo‘jamqulov B.T. 'Surxondaryo viloyatida qishloq xo'jaligi rivojlanishining istiqbollari' - CyberLeninka, 2024.
10. FAO. 'Food Outlook - Global Market Analysis', Rome, 2024.
11. Nurmatov N.J. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti darsligi. - T., 2018.

12. Stat.uz. '2024-yil yanvar-sentabr oylari bo'yicha qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlari'.
13. Siat.stat.uz. 'Total crop production (annual) 2010-2024 data'.
14. Pardayev M.Q. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. - T.: Cho'lpon, 2012.
15. Yuldashev G.T. 'O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish tendensiyasi' - 2025.